

O relativnosti etike i morala u razvoju obiteljskog poslovanja kroz prizmu prevalentnosti aristotelizma nad utilitarizmom

Šimić, Karlo

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **The University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić / Veleučilište s pravom javnosti Baltazar Zaprešić**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:129:119011>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository of the University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić - The aim of Digital Repository is to collect and publish diploma works, dissertations, scientific and professional publications](#)

VELEUČILIŠTE
S pravom javnosti
BALTAZAR ZAPREŠIĆ
Zaprešić
Preddiplomski stručni studij
Poslovanje i upravljanje

KARLO ŠIMIĆ

**O RELEVANTNOSTI ETIKE I MORALA U RAZVOJU
OBITELJSKOG POSLOVANJA KROZ PRIZMU
PREVALENTNOSTI ARISTOTELIZMA NAD
UTILITARIZMOM**

ZAVRŠNI RAD

Zaprešić, rujan 2019.

VELEUČILIŠTE
S pravom javnosti
BALTAZAR ZAPREŠIĆ
Zaprešić
Preddiplomski stručni studij
Poslovanje i upravljanje

ZAVRŠNI RAD

**O RELEVANTNOSTI ETIKE I MORALA U RAZVOJU
OBITELJSKOG POSLOVANJA KROZ PRIZMU
PREVALENTNOSTI ARISTOTELIZMA NAD
UTILITARIZMOM**

Mentorica:
dr.sc. Dafne Vidanec, znan. su., prof. v. š.

Naziv kolegija:
POSLOVNA ETIKA

Student:
Karlo Šimić

JMBAG studenta:
0055465293

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	1
SUMMARY.....	2
1. UVOD.....	3
2. ETIKA I MORAL – ODREĐENJE OSNOVNIH POJMOVA	4
2.1. Poslovna etika.....	8
2.2. Predmet, pristupi i subjekti poslovne etike.....	9
3. OBITELJSKO PODUZETNIŠTVO OD ARISTOTELA DO DEICHMANNA S OSVRTOM NA RELEVANTNOST PRIVATNOG BUSINESS-a U HRVATSKOJ	14
3.1. Općenito o obiteljskim poduzećima	14
3.2. Značaj obiteljskih poduzeća u svijetu.....	15
3.3. Značaj obiteljskog poslovanja u Hrvatskoj	17
4. ARISTOTELOVO GLEDIŠTE VLASNIŠTVA I VLASTI.....	18
4.1. O Aristotelu i njegovoj misli o čovjeku kao političkom biću kojemu je pravo na vlasništvo inherentno.....	18
4.2. Antički polis – demokracija – privatno vlasništvo.....	21
5. KONCEPCIJA PODUZEĆA OBZIROM NA DIVERGENCIJE IZMEĐU ARISTOTELA I BENTHAM-MILLOVE KONCEPCIJE AKUMULACIJE KAPITALA 25	
5.1. O Jeremyju Benthamu	25
5.2. O Johnu Stuartu Millu	27
5.3. Suvremeno obiteljsko poslovanje kroz prizmu utilitarizma	29
6. ZAKLJUČAK.....	31
7. LITERATURA	33
8. POPIS SLIKA I TABLICA.....	35

SAŽETAK

Autor u završnom radu tematizira pitanje razvoja, održivosti obiteljskog poslovanja, te učinkovitost obiteljskog poslovanja u odnosu na nacionalni bruto domaći proizvod, a istražujući spomenuta pitanja u perspektivi teorije-filozofske teorije, kao i u perspektivi prakse-ekonomske prakse koja bi obuhvaćala mikro i makro razinu.

Spoznajno teorijski temelji na kojima počiva ovaj rad jesu s obzirom na njihovu vrijednosnu supstanciju dvoaspektni: antički aristotelizam i novovijekki utilitarizam.

Kako bi se u radu pokazala (ne)povezanost s konkretnim statusom obiteljskog poslovanja u suvremenom poslovnom svijetu s filozofskim utemeljenjem u onome dijelu u kojemu se to utemeljenje odnosi na etiku kao filozofsku disciplinu, pobliže poslovnu etiku, bilo je neophodno sadržaj rada strukturirati u četiri temeljna elementa: etika i poslovna etika, značaj obiteljskog poslovanja općenito i na primjeru Deichmanna, Aristotelov koncept privatnog vlasništva i utilitarizam.

U radu se kreće od pretpostavke da Aristotelovo učenje o privatnom vlasništvu eksplicirano u njegovim etičko političkim spisima može biti viđeno kao nauk o onome što u naše vrijeme teoretičari i praktičari u ekonomiji smatraju disciplinom poduzetništva.

Ključne riječi: etika, poslovna etika, Aristotel, privatno vlasništvo, obiteljsko poslovanje, utilitarizam

SUMMARY

In the final paper, the author discusses the issue of development, sustainability of family business, and the effectiveness of family business in relation to the national gross domestic product, exploring these issues in the perspective of theory-philosophical theory, as well as in the perspective of practice-economic practice that would cover the micro and macro levels.

The cognitive theoretical foundations on which this work rests are twofold with respect to their value substance: ancient aristotelianism and modern utilitarianism.

In order to show (in)connection with the concrete status of family business in the modern business world with the philosophical foundation in the part where this foundation refers to ethics as a philosophical discipline, more closely, business ethics, it was necessary to structure the content of the work in four basic elements: ethics and business ethics, the importance of family business in general and the example of Deichmann, Aristotle's concept of private property and utilitarianism.

The paper starts from the assumption that Aristotle's teaching about private property, expressed in his ethical political writings, can be seen as a doctrine of what economy theorists and practitioners nowadays consider to be a discipline of entrepreneurship.

Key words: ethics, business ethics, Aristotle, private property, family business, utilitarianism

1. UVOD

Poslovna etika kao znanost obuhvaća razna polja u ekonomiji. Budući da osobno, putem autorstva vezanog za ovaj rad, te u poslovnoj praksi sudjelujem u jednom od tih polja – u poduzetništvu u formi obiteljskog poslovanja, odlučio sam pisati u završnom radu o značaju obiteljskog poslovanja kroz povijest etičke misli te izabраниh etičkih učenja i škola od antike do modernoga doba o izabranim pitanjima obiteljskoga poslovanja. Poradi naravi istraživanja u ovome radu – riječ je o interdisciplinarnom pristupu, predmet rada, među ostalim odnosi se i na proučavanje, promišljanje te shvaćanje i tumačenje Aristotelovih temelja razumijevanju obiteljskog poduzetništva u suvremenom dobu.

Cilj rada je prikazati nužnost i neizbježnost poticanja, planiranja, razvoja i osnivanja obiteljskih poduzeća u tuzemstvu i regiji, te općenito u ekonomskoj praksi ekumene, k tome da to obiteljsko poduzetništvo uzimam ovdje kao nužnost u cjelokupnom gospodarstvu, te njegovu makroekonomsku važnost u svim oblicima ekonomskih i političkih zajednica.

Završni rad u odnosu na strukturu obuhvaća četiri poglavlja, uz pripadajući Uvod i Zaključak, te popis literature na kraju rada, te ostale, manje važne, a opet neizbježne metodološke elemente u okviru jednog stručnog istraživanja, u obliku grafičkih prikaza i tablica.

U Uvodu rada se iznosi predmet i cilj završnog rada te njegova struktura. U prvom poglavlju rada definiraju se temeljni pojmovi, odnosno pojmovi etike, поблиže, poslovne etike, menadžerske etike i morala. U drugom poglavlju promatramo obiteljsko poduzeće kao ekonomsku praksu u čijim epistemološkim temeljima leži, smatram, Aristotelovo shvaćanje čovjeka, društva, države i gospodarstva, kronologijskim slijedom promatrano od antike do danas, a navezano na prethodno osvrnuti ćemo se i na objašnjavanje značaja i značenja obiteljskog poslovanja u makro- i mikro viđenom gospodarstvu. U trećem poglavlju se detaljnije dotičemo koncepta privatnog vlasništva prema Aristotelu, te njegovo gledište vlasti i vlasništva općenito. U četvrtom poglavlju promatramo obiteljsko poslovanje i njegovo značenje kroz prizmu utilitarizma. Slijedi zaključak u kojem se sažeto iznosi sve što je istaknuto u radu te se donose određene spoznaje o obiteljskom poslovanju i njegovom mjestu u etici i poslovnoj etici. Na kraju završnog rada nalazi se popis literature korištene prilikom pisanja rada. Relevantna literatura obuhvaća knjige, članke, završne i diplomske radove te internetske izvore. Završnom radu pridodan je i popis slika i tablica uvrštenih u rad.

2. ETIKA I MORAL – ODREĐENJE OSNOVNIH POJMOVA

Značenje etike i morala kao pojmova vrlo je povezano i isprepletano, pa, općenito razmatrano, često dolazi do zabune u smislu da se pod pojmom etike podrazumijeva moral te obrnuto, da se pod pojmom morala podrazumijeva etika, a na to je ukazao i sam Ernst Tugendhat u svojem djelu „predavanja o etici“¹. Pojmove etike i moral vrlo je bitno razlikovati u odnosu na opseg i sadržaj tih pojmova, jednako kao i u odnosu na predmet istraživanja i kronologiju u smislu pojave u čovjekovoj praksi i akademskom diskursu, te ih definirati, kako bi ih se što lakše razumjelo u kontekstu poslovanja i upravljanja. Osim toga, bitno je istaknuti i važnost poslovne i menadžerske etike kao podvrste socijalne etike, kako bi se što bolje shvatila društvena i moralna odgovornost u poslovnom svijetu. Stoga, kažimo ponajprije nešto o konceptu same etike!

Etika je, općenito se može reći na osnovu uvida u stručnu i kompetentnu literaturu filozofska disciplina čiji su predmet izučavanja moral, moralne vrijednosti, moralne pojave te kriterij moralnosti. Filozofski, ona je filozofska refleksija morala – praktična filozofija u čijem temelju stoji vrlina razboritosti kao kriterij prosuđivanja i vrednovanja ljudskog djelovanja – ali nikada čovjeka kao takva; isključivo njegovih čina.² Osim toga, etika je i teorija o dobrome, o stvarima koje ljudi trebaju činiti te na koji način trebaju postupati. Značenje riječi „etika“ dolazi od grčkog ἠθικός, a što znači moralan, ćudoredan.³ Etika je zapravo skup načela moralnog ponašanja nekog društva ili društvene skupine, a zasnovane na temeljnim društvenim vrijednostima.⁴ Na temeljne društvene, odnosno ljudske vrijednosti se može gledati kao na vrijednosni sustav koji pojedincu pomaže razlikovati dobro od lošega ili bolje od dobrog. To su, primjerice, dobrotu, poštenje, dužnost itd., a pomoću njih pojedinac ima sposobnost ispravnog postupanja.

¹ Usp. Ernst Tugendhat, *Predavanja o etici*, Jesenski & Turk, Zagreb, 2003.

² Tumačenje načinjeno prema uvidima u definiciju i značenje etike bjelodanih u djelu: Dafne Vidanec, *Uvod u etiku poslovanja*, VSPU „BAK“, Zaprešić, 2011. (II. I dopunjeno izdanje).

³ Interpretirano prema sadržaju dostupnom na : *Hrvatska enciklopedija*. Izvorni sadržaj na :<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18496> (pristupano 17.9.2019.)

⁴ Interpretirano prema sadržaju dostupnom na : *Hrvatska enciklopedija*. Izvorni sadržaj na :<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18496> (pristupano 17.9.2019.)

Etika je, budući joj je predmet istraživanja moral još i znanost o moralu, a u odnosu na izvore morala, razlikujemo:

- heteronomnu etiku – izvor morala je izvan čovjeka, npr. u Deset zapovijedi ili Kur'anu i sl.
- autonomnu etiku – izvor morala je u čovjeku, ona je bitna čovjeku, njezinim se ključnim utemeljiteljem uzima njemački klasični filozof Immanuel Kant (18. st.), te kao takva ona može biti aprioristička – npr. Kantovi sintetički sudovi *a priori*, na koje se poziva i sam Ludwig Wittgenstein u svom *Tractatusu logico-philosophicus*-u evolucionistička – npr. darwinizam, intelektualistička – npr. Voltaireova misao i misao čitavog prosvjetiteljstva, naturalistička koja ima temelje u darwinizmu ili voluntaristička, primjerice Nietzscheovo ili Schopenhauerovo učenje.⁵

Bitno je napomenuti da je etika teorija, a moral praksa. Pa prema tome, etika kao teorija o moralu zapravo izučava sve pojave povezane s moralom shvaćenim kao temeljnom ljudskom institucijom. Moral je skup pravila, ili pisanih i nepisanih, a pomoću kojih su regulirani odnosi među pojedincima.⁶ Kada se taj skup pravila kodificira, legitimizira, nazivamo ga zakonima, kodeksima, a što predstavlja temelj moderne nacionalne države koja ne bi mogla bez zakona funkcionirati, a kako se u pravu običava kazati: 'bolje loš zakon, nego nikakav zakon'. Jer, bez zakona je anarhija, a o lošim zakonima su još razmatrali i raspravljali Platon i Aristotel.

⁵ Interpretirano prema sadržaju dostupnom na : *Hrvatska enciklopedija*. Izvorni sadržaj na :<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18496> (pristupano 17.9.2019.)

⁶ Filipović, V., *Filozofijski rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989.

Postoje tri etičke teorije, obzirom na vrednovanje ljudskog djelovanja u smislu utemeljenja uzroka čovjekova djelovanja:

- etika vrline – pojedinac svoje djelovanje utemeljuje na vrlini. Praktični primjer takve etike je kršćanstvo koje uči o vrijednosti teoloških kreposti ili vrlina (da spomenem, krepost je teološki izraz za ono što filozofi pojmljuju pod riječju vrlina, nap. a.): vjera, nadanje i ljubav, a Isus kaže, kako stoji u novozavjetnim izvorima - Evanđeljima, da je ljubav među njima najveća. Etika vrline ne govori što bi neki pojedinac trebao činiti, već ono što on treba biti, pa iz tog razloga slovi kao usredotočena na čovjeka, odnosno na djelatnika nekih postupaka, a budući je bivanje ontološka kategorija, onda možemo reći da je riječ o ontološkim temeljima etike.⁷
- konsekvencionalizam – pojedinac na umu treba prvenstveno ili isključivo imati posljedice svojih postupaka. To je situacijska etika i to nije prava etika, Drugim riječima, neko djelovanje nije dobro ukoliko su posljedice neke odluke loše, tj. neko djelovanje je dobro ako su i njegove posljedice pozitivne. Kako bi se znalo koje su to posljedice dobre ili loše, odgovor se treba potražiti u utilitarizmu koji podrazumijeva da je ljudska sreća svrha etike.⁸
- deontološka teorija – rodozačetnik je filozof Kant, a ona naučava da se pojedinac treba pridržavati skupa pravila koji postoji, zapravo, dužnosti. Ta pravila predstavljaju dužnosti pojedinca, a on bi ih trebao slijediti bez obzira na posljedice. U sklopu deontologije, dobar čovjek živi u skladu s tim skupom pravila dok je onaj čije ponašanje nije u skladu s pravilima loš čovjek. Prema tome, oni postupci koji su u skladu s tim pravilima su ispravni. Također vrijedi i obrnuto, postupci koji na bilo koji način krše pravila su neispravni.⁹

Moral je oblikovan pomoću izravne veze: uvjeti života neke zajednice, njenom kulturnom tradicijom kao i religijskim predodžbama. Osim toga, povijesno je, te antropološki određeno što znači da njegovo zasnivanje počiva na običajima te općenito prihvaćenim mjerilima vrednovanja nekih postupaka. Ti postupci se vrednuju sa stajališta načela dobra i zla.¹⁰ Moral, odnosno moralna načela različiti su između klasa slojeva društva, ali moralno je

⁷ Berčić, B., *Filozofija*, Ibis, Zagreb, 2012.

⁸ Berčić, Boran, *Filozofija*

⁹ Berčić, B., *Ibid*

¹⁰ Interpretirano prema sadržaju dostupnom na : *Hrvatska enciklopedija*. Izvorni sadržaj na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41862> (pristupano 18.9.2019.).

djelovanje zapravo vrlo bitan čimbenik društva koji regulira odnose između ljudi. Svaki pojedinac svjestan je izbora svojih postupaka iako na njih djeluju emotivni i voljni čimbenici, kao i odgojne osnove. Prema tome, može se reći da je moralno djelovanje zapravo unutarnje stajalište pojedinca.¹¹

¹¹ Interpretirano prema sadržaju dostupnom na : *Hrvatska enciklopedija*. Izvorni sadržaj na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41862> (pristupano 18.9.2019.)

2.1. Poslovna etika

Poslovna etika ili etika poslovanja je podvrsta socijalne etike, a primarna joj je zadaća primijeniti etičke norme i principe na suvremenom, poslovnom društvu. Svrha poslovne etike je pripomoći čovjeku da svoja znanstvena, tehnološka i gospodarska postignuća što uspješnije usmjeri u ostvarenje zadovoljnog života.¹² Poslovna se etika odnosi na širok opseg problema koji su u vezi s društvenom i moralnom odgovornošću i ljudi i gospodarstva, a oni donose odluke u poslovnom svijetu.¹³ Može se objasniti i kao prirodno vođenje poslova, tj. poslovanje u skladu s prirodom. Njeno ključno pitanje je: „kako uskladiti pluralizam divergentnih subjektivnih interesa da bi se ostvarilo demokratsko društveno uređenje pravedne kooperativnosti?“¹⁴

Temeljni društveni princip polazišna je točka poslovne etike koji kazuje da čovjek nije zatvorena i izolirana jedinka već je društveno i političko biće. Čovjek kao takav ostvaruje svoje individualne i društvene ciljeve u suživotu s drugim osobama. Pri tom primarno vodi računa da poštuje svoje i tuđe dostojanstvo te da usput ne ugrožava niti slobodu niti temeljna prava drugih osoba.¹⁵ Poslovna je etika i znanost o ispranom postupanju poduzetnika, kao i u donošenju odluka, tj. ona je skup vjerovanja o moralnom, odnosno nemoralnom poslovanju. Poslovna etika ima i svoje zahtjeve, primjerice, subjekt bi po horizontali trebao obavljati funkciju po vrsti u kojoj ima komparativu prednost. Osim toga, subjekt bi funkciju po kojoj ima komparativnu prednost po horizontali trebao izvršavati na razini po vertikali koja mu ontološki pripada. Naposljetku, po transverzali bi subjekt trebao raditi vrstu posla na razini u onoj količini i u vremenu koje odgovara prirodi samog posla, tj. poslovnog procesa.¹⁶

Poslovna je etika isprepletena s dva pojma, a to su pojam etičkog i poslovnog. Pojam etičkog utemeljen je na moralnim vrijednostima svega što se može smatrat dobrim, npr. poštenje, pravda, povjerenje, dužnost. S druge strane, pojam poslovnog gleda na korist, zaradu, profit, cijenu, troškove. Drugim riječima, pojam poslovnog povezan je sa svime što se smatra poslovnim ciljevima u ekonomskom smislu. U trenutku kada se uravnoteže pojam poslovnog i etičkog, tada se postiže etičko poslovanje.

¹² Zovko, J., *Etika poslovanja*, VSPU „BAK“, Zaprešić, 2011.

¹³ Štimac, M., *Poslovna etika. Ekonomski analitičar*, 1992.

¹⁴ Zovko, J., *Etika poslovanja*, VSPU „BAK“, Zaprešić, 2011.

¹⁵ Zovko, J., *Etika poslovanja*

¹⁶ Bebek, B. ; Kolumbić, A., *Poslovna etika. 2. izdanje*, Sinergija, Zagreb, 2005.

2.2. Predmet, pristupi i subjekti poslovne etike

Glavni predmet poslovne etike čine nekoliko pitanja koja se bave odgovornošću pojedinaca. Prvo je pitanje kakvu moralnu odgovornost čovjek kao član poduzeća ima prema sebi, prema kolegama na poslu te prema okruženju i zajednici. Sljedeće se pitanje odnosi na uspostavljanje moralnog subjektiviteta poduzeća unutar samog poduzeća pa prema okruženju, tj. dioničarima, kupcima i dobavljačima. Naposljetku, treće pitanje kao predmet poslovne etike bavi se pitanjem društveno-socijalne odgovornosti poduzeća, odnosno poštuju li se potrebe okruženja u kojem poduzeće djeluje.¹⁷

Tablica 1. Pristupi etici u poduzećima

PRISTUPI ETICI U PODUZEĆIMA		
DRUŠTVENA ETIKA	TAKTIČKA ETIKA	TRANSCENDENTALNA ETIKA

Izvor: Segetlija, Z., Knego, N., Knežević, B., Dunković, D. (2011). *Ekonomika trgovine*. Zagreb: Novi informator

Iz Tablice 1. vidljivi su pristup etici u poduzećima od kojih se društvena etika odnosi na skup vrijednosti, pravila i načela prema kojima funkcionira neko društvo. Taktičku etiku poduzeća prakticiraju zbog vlastitih interesa, tj. zbog kazni, a ne zbog osobnih uvjerenja. Ona se odnosi na ponašanje prema postavljenim pitanjima, a u svrhu izbjegavanja mogućih kazni koje su posljedica kršenja određenih pravila. Na kraju, transcendentalna etika svoj temelj nalazi u apsolutnom poimanju dobra i zla, a koje je isto za sve ljude te pri tome isključuje kulturnu baštinu, društveni ili geografski položaj. U globalnom okruženju bi temeljne etičke norme morale vrijediti u cijelome svijetu pa se pojam etike danas koristi upravo u smislu transcendentalne etike.

¹⁷ Meić-Sidić, Ž., *Primjena načela poslovne etike u HEP grupi*, Završni rad., Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2016.

Tablica 2. Subjekti poslovne etike

SUBJEKTI POSLOVNE ETIKE			
POJEDINAC	PRAVNA OSOBA	POSLOVNA KULTURA I PROCESI RADA	OKRUŽENJE

Izvor: V. Vujić, M. Ivaniš, B. Bojić. (2012). Poslovna etika i multikultura. Rijeka: Veleučilište u Rijeci.

U Tablici 2. prikazani su subjekti poslovne etike u koje spadaju pojedinac, pravna osoba odnosno trgovačko društvo ili ustanova, zatim poslovna kultura i procesi rada te poslovno okruženje.

Pojedincem se smatra svaka individua koja iz odnosa s drugim ljudima gradi svoj identitet. Ponašanje poduzetnika bi trebalo uvijek biti u skladu s moralnim i etičkim načelima. Također, kao fizička osoba svoju bi korist trebao ostvarivati bez da povrijedi svoje bližnje i bez da drugima nanosi bilo kakvu štetu.¹⁸

Trgovačko društvo ili ustanova, tj. pravna osoba provodi djelatnost za koju je registrirana te u tu svrhu nudi proizvode ili usluge na tržištu. Iako su postupci pravne osobe u direktnoj vezi s djelatnicima, vlasnicima, kupcima, dobavljačima, okolišem kao i širom društvenom zajednicom, njeno bi postupanje trebalo biti utemeljeno na etici. Osim toga, etički kodeks trebao bi biti implementiran u poslovanje svake pravne osobe.¹⁹

U poslovnu kulturu i procese rada ubrajamo pojedince, predmete rada te sredstva i uvjete rada. Postupci svakog djelatnika ne bi smjeli biti protiv koristi pravne osobe za koju radi. Baš suprotno, svaki je djelatnik moralno odgovoran za postizanje postavljenih ciljeva tvrtke u kojoj je zaposlen, a tu spadaju i poslovi i postupci regulirani zakonom.²⁰

Okruženje pravne osobe u poslovnom smislu je okoliš, zatim regionalna i lokalna samouprava ali i svi pojedinci i pravne osobe koji snose odgovornost u cjelini prema bližnjima kao i prema cijeloj društvenoj zajednici.²¹

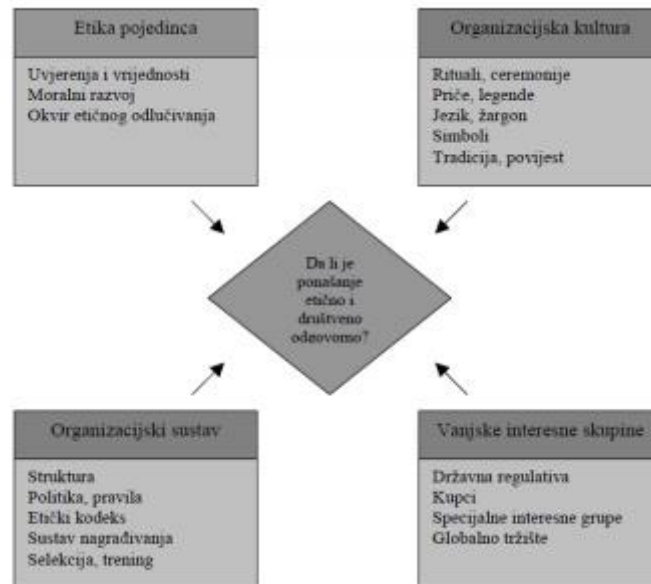
¹⁸ V. Vujić, M. Ivaniš, B. Bojić, *Poslovna etika i multikultura*, Veleučilište u Rijeci, Rijeka, 2012.

¹⁹ V. Vujić, M. Ivaniš, B. Bojić, *Poslovna etika i multikultura*

²⁰ V. Vujić, M. Ivaniš, B. Bojić, *Ibid*

²¹ V. Vujić, M. Ivaniš, B. Bojić, *Ibid*

Na etičko poslovanje poduzeća, kako je navedeno utječu mnogi čimbenici no nemoguće je utvrditi koji je to točno etičan način djelovanja nekog pojedinca ili poduzeća u cijelosti. Na taj problem se nailazi upravo iz razloga što je poslovna etika utemeljena na filozofiji, a s druge strane ekonomsku politiku i praksu spaja s politikom, teorijom organizacije i sociologijom.

Slika 1. Subjekti s utjecajem na etičko ponašanje u poslovanju

Izvor: Aleksić, A. (2007). Poslovna etika – element uspješnog poslovanja, Zagreb: Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu.

Iz Slike 1. vidljivo je što sve utječe na etiku poslovanja nekog poduzeća. Etika poslovanja bilo koje pravne osobe bi trebala funkcionirati u smislu ispravljanja ekonomskih propusta jer bi se na taj način sustavno i kontinuirano moglo pridonijeti poboljšanju društveno-ekonomskog statusa ljudi.

Bitno je naglasiti i važnost menadžerske etike koja je dio poslovne etike. Smatra se dijelom poslovne etike upravo iz razloga jer su menadžeri ključna stavka vođenja poslovanja nekog poduzeća pa su automatizmom odgovorni za poslovno ponašanje. Prema tome bi menadžerska etika bila sustav temeljnih vrijednosti, pravila i kriterija koje primjenjuju menadžeri. Upravo navedeno menadžeri primjenjuju kako bi donosili odluke, prosuđivali o ispravnosti postupaka i odluka te procjenjivali šire učinke donesenih odluka i njihovog utjecaja

na ostale sudionike. Iz navedenog se može zaključiti da su poslovna i menadžerska etika gotovo jednake.²²

Svaki se poslovni čovjek ponaša nemoralno i neetički ako je svojim odlukama na bilo koji način ugrozio svoje radnike, kupce, dobavljače ili konkurente. Upravo iz tog razloga poslovna etika se bavi pitanjem kakav bi zapravo trebao biti poslovni život pojedinca. S obzirom da govori o onome što treba biti, poslovna etika je usmjeravajućeg obilježja i dijeli se na lokalnu, nacionalnu, internacionalnu i globalnu poslovnu etiku, pokušavajući doprijeti u sve pore društva. U društvu se poslovna etika može podijeliti na funkcionalnu i sistemsku poslovnu etiku. Moralna utemeljenost poslovanja poduzeća je fokus promišljanja funkcionalne poslovne etike. S druge strane, sistemska poslovna etika bazirana je na gospodarski sustav općenito te na moralnost specifičnih gospodarskih sustava. Iz tog razloga sistemska poslovna etika zahtjeva usklađenost između etike, politike i ekonomije.

ETIČNO	II. Etično i legalno	I. Etično i nelegalno
NEETIČNO	III. Neetično i legalno	IV. Neetično i nelegalno
	LEGALNO	NELEGALNO

Slika 2. Podjela etičnosti odluka

Izvor: Dujanić, M. (2003). Poslovna etika u funkciji managementa. Rijeka: Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci

Na Slici 2. prikazana je podjela etičnosti odluka. Osobito u poslovnom svijetu se često raspravlja je li etično upravo ono što je u skladu sa zakonom, pa je prema tome došlo i do

²² Bahtijarević-Šiber, F., Sikavica, P. i Pološki-Vokić, N., *Suvremeni menadžment: vještine, sustavi i izazovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.

podjele etičnosti odluka. Prilikom donošenja suda o etičnosti neke odluke, vrlo je važno razmišljati u kakvim je okolnostima poduzeta neka aktivnost. Osim toga, važno je naglasiti da svaki pojedinac sa svog stajališta smješta neku aktivnost u jedan od četiri moguća kvadranta.

Poslovi nekog poduzeća mogu biti i etični i neetično, no s ciljem da budu etični moraju se odvijati u okvirima složenosti, vrste i određenog trenutka kako bi zadovoljili poslovne i etičke kriterije. U svrhu govorenja o etičnosti nekog poduzeća valja istaknuti da postoji etika u užem i širem smislu. Prema tome, etika u užem smislu podrazumijeva uzimanje mita, lopovluk i seksualno uznemiravanje. Kao oblike neetičnog ponašanja još se može izdvojiti: prijevare i obmane u poslovanju, porezne prijevare, nepravedno prisvajanje javnih sredstava, krađa poslovnih tajni od konkurencije, podmićivanje djelatnika iz drugih tvrtki i slično. S druge strane, etika u širem smislu se odnosi na afirmativno djelovanje, opunomoćivanje zaposlenika i zapošljavanje nezaposlenih.

Poslovanje i etika, promatrano kroz povijest ljudske misli su oduvijek bili povezani te bi se tako trebalo nastaviti i u budućnosti. Poslovni skandali poput, primjerice, korupcije i financijskih odstupanja sve su prisutniji, ali upravo iz tog razloga poduzeća su potaknuta da donesu i implementiraju etičke kodekse u poslovanje svojih poduzeća. Poslovna etika će se sve više razvijati i dobivati na važnosti obzirom da se razvija i politika društvene odgovornosti poduzeća.

3. OBITELJSKO PODUZETNIŠTVO OD ARISTOTELEA DO DEICHMANNA S OSVRTOM NA RELEVANTNOST PRIVATNOG BUSINESS-a U HRVATSKOJ

Kao što je već spomenuto u uvodu obiteljsko poslovanje je dio mog osobnog života i okosnica moje sadašnje i buduće karijere, stoga smatram da je nužno posvetiti dio rada tom aspektu života i povezati ga s poslovnom etikom te prikazati njegovu važnost u svijetu i polisu kao takvom.

3.1. Općenito o obiteljskim poduzećima

„Iz tih je stvari dakle bjelodano kako je grad jedna od naravnina i da je čovjek po naravi društvena životinja, i onaj koji je bez grada - zbog naravi, a ne zbog slučaja - ili je nevaljao ili je bolji od čovjeka“.²³

Prema Aristotelu čovjek je društveno biće, pa tako čovjek mora živjeti u zajednici. Živeći u zajednici očekuje se da cijela zajednica, u našem slučaju obitelj, pomaže pri stjecanju bogatstva ako im je u interesu dobrobit cijele obitelji ili bilo koje druge zajednice. „Obitelj je osnovna društvena jedinica zasnovana na zajedničkom životu užeg kruga krvnih srodnika, u kojoj se sjedinjuju biološke, ekonomske i odgojne funkcije.“²⁴

Obzirom da su se obiteljska poduzeća postupno razvijala iz manjih zanata i obrtništava, nije moguće točno odrediti pojavu obiteljskog poslovanja. Unatoč tome što ne možemo točno odrediti njihov početak, kroz tekstove Aristotela i ostalih filozofa možemo prepoznati njihovo postojanje kroz neke druge oblike kao što su obrti i zanati. Pa tako Aristotel kaže u svom djelu *Politika*: „Ovo su naime korisni dijelovi umijeća stjecanja: imati iskustva blagu, koja je stoka najprobitačnija, te gdje i kako, npr. kakva je pribava konja, volova ili ovaca, a slično i ostalih životinja (jer treba biti iskusan u tome koje su od dotičnih životinja najprobitačnije, i koje na kakvim mjestima, budući da one različito uspijevaju u različitim zemljama); zatim ratarstvu, kako nezasijanu tlu tako i obraslome, i pčelarstvu, te uzgoju drugih životinja, plivačica ili letačica, od kojih može biti kakve koristi. To su dakle dijelovi najsvojstvenijeg i najprvotnijeg umijeća stjecanja; dočim u umjeću razmjene glavni je dio trgovina (koja opet

²³ Aristotel, *Politika*, Gobus, Zagreb, 1988. 1253a 1-5

²⁴Citat se temelji na sadržaju dostupnom na *Wikipedia*. Izvorni sadržaj dostupan na: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Obitelj> (pristupano 19.9.2019.)

ima tri dijela: pribava broda, prijevoz tereta, prodaja robe; a ti se pak razlikuju jedni od drugih što su neki sigurniji, a drugi pružaju više dohotka), drugo je lihvarstvo, treće najamništvo (od kojega je jedno rad obrtnika ruktvoraca, a drugo onih bez ikakva umijeća, koji služe samo svojim tijelom).²⁵

Vidimo iz ovog teksta da Aristotel, među ostalim, spominje ratarstvo, stočarstvo, trgovinu i obrtnštvo. Za očekivati je onda, ako se vodimo mišlju da je čovjek društveno biće, da je svaki ratar, stočar, trgovac i obrtnik živio u nekoj zajednici ili, u našem slučaju, obitelji pa mu je samim time netko i pomagao, iz te iste obitelji. Prema tome, iako nisu precizno nazvana obiteljskim poslovanjima, svako navedeno zvanje je moglo biti neki oblik obiteljskog poslovanja.

Obiteljsko poslovanje u svom značenju prvenstveno predstavlja poveznicu između obitelji i poduzeća. Prema tuzemnom teoretiku Bublji obiteljsko poduzeće je ono poduzeće koje je u posjedu obitelji i u čiji je rad uključen jedan ili više članova obitelji. Kod takvog poduzeća u poslovanje mogu biti uključeni članovi uže i šire obitelji. Osim krvnog srodstva članova, u opseg obiteljskog poduzeća spada i vlasništvo nad kapitalom, mogućnost utjecaja na donošenje značajnih odluka te efektivna kontrola strateških smjernica.²⁶

3.2. Značaj obiteljskih poduzeća u svijetu

„Svi raspoloživi izvori na temu obiteljskoga poduzetništva, koji dolaze iz razvijenih gospodarstava jedinstveni su u mišljenju da je značaj obiteljskih poduzeća u sklopu jednoga gospodarstva vrlo velik. O točnim brojkama je teško govoriti jer nigdje nema na raspolaganju statističkih analiza koje bi odgovorile na to pitanje. Unatoč zapanjujućim brojkama neobično je da su se obiteljska poduzeća počela proučavati, te im pružati pomoć i potporu vrlo kasno. Glavni razloga tome je taj što pod pojmom obiteljskoga poduzeća većina ljudi još uvijek zamišlja malo poduzeće, najčešće mali posao roditelja kojima rijetko pomažu i djeca. Obiteljska poduzeća predstavljaju važan dio svakog gospodarstva, naročito u razvijenim zemljama koje imaju dugu tradiciju poduzetništva i privatnog vlasništva. Značaj obiteljskih poduzeća prepoznaje se kroz njihov udio u ukupnom broju zaposlenih i udio u ukupnom broju poduzeća. Istraživanje „Family Business International Monitor“ provedeno među osam zapadnoeuropskih zemalja pokazalo je da je udio obiteljskih poduzeća u ovim zemljama veći od 60% te da se udio u zaposlenosti koji kreiraju obiteljska poduzeća kreće između 31% (Velika Britanija i

²⁵ Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1988., 1258b, 11-28

²⁶ M.Buble, *Management malog poduzeća, I dio*, Ekonomski fakultet Split, Split, 2003, str.83.

Nizozemska) i 61% (Švedska). U SAD-u udio obiteljskih poduzeća je 95%, a udio u zaposlenosti 60%“. ²⁷

Jedan od primjera uspješnog obiteljskog poduzeća u svijetu je i Deichmann. „Započelo je 1913. godine u radničkoj četvrti Essen-Borbeck u srcu njemačke pokrajine Ruhr. Heinrich Deichmann, rođen 1888. godine, otvorio je postolarsku radionicu koju je vodio zajedno sa svojom suprugom Julie. Dvije generacije i gotovo stoljeće kasnije, tvrtka se razvila u predvodnika europskoga tržišta. Deichmann je danas aktivan u 26 država s oko 3989 poslovnica i zapošljava otprilike 39.564 ljudi. Deichmann je oduvijek bio obiteljska tvrtka koja vjeruje u razvoj putem vlastitih resursa. Izlazak na burzu i bankovni krediti za Deichmann uopće nisu opcija.“²⁸

Deichmann je u Hrvatskoj tržišni lider s najvećim udjelom u prodaji obuće. Promatrajući poduzeće kao što je Deichmann možemo vidjeti da prije spomenuta „iluzija“ o obiteljskim poduzećima nije ispravna te da su obiteljska poduzeća i više nego bitna u cjelokupnom svjetskom gospodarstvu. S obzirom da se obiteljska poduzeća većinom prenose u naslijeđe za očekivati je da je svim članovima poduzeća u interesu da poduzeće raste te da se razvija njegova kvaliteta i učinak na tržištu na kojem posluje. Računajući na taj interes možemo zaključiti da sva obiteljska poduzeća teže rastu i kvaliteti pa samim time im je na neki način lakše to i postići nego poduzećima koja nisu obiteljska nego su nastala isključivo zbog ekonomske korisnosti.

Na svjetskoj razini, obiteljska poduzeća, bilježe najveći udio u sektoru malih i srednjih poduzeća. Procjene za Veliku Britaniju (75%), Švedsku (90%), Španjolsku (80%), Švicarsku (85% - 90%), Portugal (70%) ukazuju da je obiteljsko poslovanje razvijeno diljem Europe i da se i dalje razvija i napreduje: u Njemačkoj obuhvaća oko 80%, a u Italiji od 75% - 90% od ukupnog broja registriranih poduzeća.²⁹

Neka od najuspješnijih poduzeća u svijetu općenito su obiteljska poduzeća. Neka od njih su *Wal-Mart Stores, Inc.*, *Volkswagen AG*, *Berkshire Hathaway, Inc.*, *Ford Motor Company*, *Bayerische Motoren Werke AG (BMW)*. Može se primjetiti da najveći broj visokopozicioniranih poduzeća dolazi iz Njemačke i SAD-a koja su jedna od najrazvijenijih gospodarstava na svijetu.

²⁷ Šegvić M., *Specifičnosti obiteljskog poslovanja na primjeru poduzeća „Okret d.o.o.“*, Završni rad, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.

²⁸ Citat se temelji na sadržaju dostupnom na *Deichmann, povijest, Izvorni sadržaj dostupan na: <https://corpsite.deichmann.com/hr-hr/poduzece/povijest/>* (pristupano 20.9.2019.)

²⁹ Kružić D., *Obiteljski biznis*, RRiF plus, Zagreb, 2004., str. 10.

3.3. Značaj obiteljskog poslovanja u Hrvatskoj

Kako i u svijetu, značaj obiteljskog poslovanja ni u Hrvatskoj nije ništa manji. Sve do nedavno jedno obiteljsko poduzeće je bilo najveći poslodavac u državi, riječ je o *Agrokoru*³⁰, poduzeću koje je svojedobno zapošljavalo oko 60 000 ljudi. Prema istraživanju sveučilišta St. Gallen u Švicarskoj, iz 2015. godine, *Agrokora* je završio na 271. mjestu najvećih svjetskih obiteljskih poduzeća.³¹ Istraživanja su pokazala da je najveći broj ljudi u Hrvatskoj zaposlen upravo u obiteljskim poduzećima. Osim *Agrokora*, koje više ne postoji u istom obliku kao do sad, tu su još i *Atlantic Grupa*³², *OrbiCo*³³ i mnoga druga. Postoji velik broj srednjih i malih obiteljskih poduzeća. Svi zajedno zaslužni su za najveći udio u BDP-u Republike Hrvatske.

„Mikro, mala i srednja poduzeća zapošljavaju gotovo tri četvrtine (73,2%) svih zaposlenih u poslovnim subjektima u Hrvatskoj u 2017. godini, i taj udio je bez veće promjene u odnosu na 2016. godinu. Unutar sektora, posebno se ističu mikro poduzeća koja zapošljavaju 27,5% svih zaposlenih u poslovnim subjektima. Broj zaposlenih u mikro poduzećima u 2017. godini porastao je u odnosu na 2016. godinu za 4,3%, u malim poduzećima za 3,1%, u srednjim poduzećima za 4,5%, te u velikim poduzećima za 2,3%.“³⁴

Vodeći se tom informacijom možemo zaključiti da država ovisi o obiteljskim poduzećima te da bi trebala učini sve u svojoj moći da se tim poduzećima omogući lakše financiranje i rast koji je neophodan u vremenima globalizacije kada sve više stranih tvrtki ulazi na hrvatsko tržište i guši domaća poduzeća, prvenstveno srednja i mala, koja često ne mogu ni izdržati pod pritiskom učinka stranih poduzeća na domaćem tržištu te se zatim gase i prestaju postojati.

Da bismo ušli u samu srž i svrhu postojanja obiteljskih poduzeća i pravo na privatni kapital trebamo se vratiti u prošlost i proučiti što o tome kaže jedan od najvećih grčkih filozofa, Aristotel. Promatrajući njegova gledišta i stavove, u djelima kao što su *Politika* i *Nikomahova etika*, prema vlasti i vlasništvu te o samom stvaranju privatnog kapitala možemo shvatiti koncept privatnog vlasništva i njegov utjecaj na državu, odnosno polis.

³⁰ Koncern u kojem su bile sadržane tvrtke koje su se bavile proizvodnjom i distribucijom robe široke potrošnje

³¹ Sveučilište St. Gallen, Globalni indeks obiteljskih kompanija, sadržaj dostupan na: <http://familybusinessindex.com/> (pristupano 22.9.2019.)

³² Društvo koje se bavi proizvodnjom i distribucijom robe široke potrošnje

³³ Društvo koje se bavi distribucijom globalno zastupljenih robnih marki

³⁴ CEPOR, Izvješće o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj – 2018., str. 10

4. ARISTOTELOVO GLEDIŠTE VLASNIŠTVA I VLASTI

Među prvim filozofima u povijesti filozofske misli koji se zanimao za problem privatnog vlasništva u kontekstu političke zajednice - *polis*-a te je nastojao objasniti koncept poduzetništva i privatnog kapitala bio je Aristotel (384-322. pr. Kr.). Njegov stav je bio da privatno vlasništvo, odnosno privatni kapital nije nešto loše, nego da je upravo to jedna od nužnih stvari za dobrobit cijelog društva i zajednice.

Možemo slobodno reći da je imao suvremeno gledište na svijet jer i današnji ekonomisti imaju isti pogled na kapital i privatno vlasništvo. Naravno, kada kažemo “kapital na korist cijele zajednice” ne smijemo zalutati u ideje o “kapitalu u socijalizmu”, gdje nije postojalo previše prava na privatno vlasništvo nego je sve isključivo bilo zajedničko - odnosno, državno, društveno. U tom slučaju nije bilo sreće za pojedinca o kojoj je Aristotel rekao da je nužna da bi čovjek postigao svoj vrhunac. Ali, se gledala sreća zajednice, pri čemu i sam Aristotel pretpostavlja sreću zajednice osobnoj sreći nekog čovjeka, pri tome su iznimka filozofi (Aristotel, Nikomahova etika, vidi ondje glav. X).

4.1. O Aristotelu i njegovoj misli o čovjeku kao političkom biću kojemu je pravo na vlasništvo inherentno

Aristotel se rodio 384. g. prije Krista u gradu Stagiri na poluotoku Halkidiki u Traciji na sjeveru Grčke u visokoobrazovanoj liječničkoj obitelji, a umro je 322. pr. Kr. Na Eubeji, današnji otok Evia u Egejskome moru. Njegov otac Nikomah, bio je liječnik na dvoru makedonskog kralja Aminte II. Sa sedamnaest godina, Aristotel je poslan u Atenu na školovanje. Ondje su dvije najpoznatije škole bile Izokratova škola retorike, odnosno govorništva i Platonova Akademija. Aristotel je prvo učio Izokrat, ali je ubrzo pristupio Platonovoj Akademiji. U Akademiji je ostao dvadeset godina, prvo kao učenik, a kasnije kao suradnik učitelj. Nakon što je Platon umro 347. g. pr. Kr., Aristotel je napustio Akademiju i Atenu. Otišao je u Atarneju. Tamo je Aristotel formirao malu akademsku zajednicu s prijateljem Ksenokratom. Oženio se s Hermijinom nećakinjom ili posvojenom kćeri Pitijom koja mu je rodila kćer Pitiju i nedugo zatim umrla. Poslije je Aristotel živio s Herfilom iz Stagire koja mu je rodila sina Nikomaha. Nakon toga Aristotel se preselio na otok Lezbos, gdje je proučavao prirodu, osobito morska bića. Godine 343. pr. Kr. kralj Filip Makedonski pozvao je Aristotela da preuzme odgoj njegova trinaestogodišnjeg sina Aleksandra, kojeg je tri godine podučavao. Aristotel se nakon dvanaest godina 335. vratio u Atenu kao ugledan filozof. Na području hrama

Apolona Likeja, u dijelu Atene, Aristotel je otvorio filozofsku školu Likej, koja se nazivala i peripatetičkom školom (jer se nastava odvijala u šetnji – grč. peripatos znači šetalište), a njezini učenici i sljedbenici nazvani su peripateticima. Držao je dvije vrste predavanja: ezoterična, jutarnja za učenike, i egzoterična, popodnevna za širi auditorij. Sljedećih dvanaest godina njegovo je najplodnije razdoblje iz kojeg datira većina njegovih sačuvanih djela. Nakon smrti Aleksandra Makedonskog 323. g. pr. Kr., Makedonsko Carstvo (površine od 5,9 milijuna km kvadratnih, nap. a.) počelo se raspadati, a Atenjani su se nastojali osloboditi od Makedonaca. U takvom antimakedonskom raspoloženju Aristotel se zbog veza s makedonskim kraljevima našao u opasnosti. Optužen je za bezboštvo, kao i Sokrat prije njega, te je napustio Atenu („Uskratit ću Atenjanima priliku da se dvaput ogriješe o filozofiju“). Otišao je u Halkidu na otok Eubeju, gdje je imao kuću koja mu je ostala u naslijeđe od majke. 322. g. pr. Kr., a izvori kažu da je umro od želučane bolesti.³⁵

Aristotel je obuhvatio i sistematizirao cjelokupno tadašnje znanje, raščlanio ga u pojedine discipline, dao je osnovu za podjelu znanosti te je tako postavio temelj za razvoj mnogih znanosti. Utro je put mnogim poljima istraživanja, dao imena znanostima koja se koriste i danas – od logike, fizike i metafizike do političke znanosti, ekonomije, retorike i etike. U svojim istraživanjima služio se terminima koji se koriste i danas, kao što su supstancija, svojstvo, energija, dinamika, indukcija... Procjenjuje se da je napisao više od 20.000 tiskanih stranica, od čega je do danas sačuvano malo više od 2.000. Aristotelova djela već su u srednjem vijeku svrstali u osam skupina : (1) Logika, (2) Fizika, (3) Metafizika, (4) Biologija, (5) Psihologija, (6) Moralna filozofija (etika), (7) Politička filozofija i (8) Estetika (retorika i pojetika).

Najvažnija djela (spisi) jesu: logički spisi, kasnije nazvani *Organon*, *Fizika*, *Prva filozofija* kasnije nazvana *Metafizika*, *Nikomahova etika*, *Politika*, *Poetika* i *Retorika*. Aristotelova djela vraćena su u Atenu nakon što su dva stoljeća bila najprije skrivena, da bi se potom sačuvala i kasnije zagubila. Ono što je od njih sačuvano u 1. st. pr. Kr. prikupio je, uredio i objavio Andronik s Rodosa, posljednji 11. voditelj Likeja.

„Za ekonomiju su važna dva djela: *Politika* u osam knjiga i *Nikomahova etika* u deset knjiga. Njegov put u filozofiji ispunjen je materijalizmom, ali i idealizmom, koje je on često

³⁵Interpetirano prema: Benić, Đuro, *Ekonomska misao u antičkoj Grčkoj: Aristotel*, Znanstveni rad, Sveučilište u Dubrovniku, 2016., str. 338

pokušao sjediniti kako bi došao do određenog rješenja. Prije nego što se razmotre Aristotelovi doprinosi ekonomiji – budući da je Aristotel polihistor bez premca u povijesti – o nekim njegovim viđenjima i doprinosima pojedinim područjima može se vrlo kratko, u temeljnim crtama, istaknuti sljedeće. Iz osnova filozofije poznato je da je, između problema kojim se filozofija bavi, problem bitka najznačajniji. Bitak je ono po čemu jest sve što jest, ono po čemu bića jesu, bit bića kao bića. Prema temeljnom kvalitativnom određenju bitka razlikuju se: (1) idealizam – bitak je ideja ili misao, duh, svijest, Bog, a pojavna su bića sekundarna ili izvedena; (2) materijalizam – bitak je materijalan, pa je materija primarna, a duh, svijest ili mišljenje sekundarni su; to su oblici postojanja materije.“³⁶

Aristotel je bio prvi analitički ekonomist u kojeg se zapaža duboko razumijevanje načela na kojem se zasnivalo društvo u njegovo vrijeme. Upravo je on postavio temelje znanosti i prvi je postavio ekonomske probleme kojima su se bavili svi kasniji mislioci.³⁷

„A postoji i drugi rod umijeća stjecanja, koji najčešće nazivaju i s pravom ga ovako zovu, umijeće zaradbe novca, zbog kojega se i čini kako nema nikakve granice bogatstvu i stjecanju, te koje kao jedno i isto s već spomenutim mnogi smatraju zbog njihova susjedstva. Ono pak niti je isto sa spomenutim, niti je opet daleko od njega. Jer jedno je od njih po naravi, dok drugo nije po naravi, nego više nastaje po nekom iskustvu i umijeću. Započnimo tome slijedećim načinom: svaka tečevina ima dvostruku upotrebu; obje pripadaju stvari po sebi, ali ne slično po sebi, jer je jedna stvari svojstvena, dok druga to nije, kao npr. cipeli kao obući i kao za razmjenu. Jer obje su upotrebe cipele. Onaj, naime, koji je s potrebitim cipele razmijeni za novac ili 10 hranu, služi se doduše cipelom *kao* cipelom, ali ne i njezinom svojstvenom upotrebom. Jer ona nije nastala poradi razmjene.“³⁸ Prema ovom citatu zaključujemo da je Aristotel već u svoje doba razvio koncepte vrijednosti dobra, koji se i danas koriste, kao i koncept razmjene, koji je nazivao umijeće zaradbe novca, a koje je, opet, smjestio pod umijeće stjecanja.

U Aristotelovoj svijesti analitička namjera bila je osnovni motiv. Kao dobar analitičar, svoje pojmove povezao je u pojmovni aparat istražujući procese promjena, kao i stanja, a elementi začetka „čiste“ ekonomije nalaze se uglavnom u *Politici*, I 8-11 i *Nikomahovoj etici*,

³⁶ Interpretirano prema: Benić, Đuro, *Ekonomska misao u antičkoj Grčkoj: Aristotel*, Znanstveni rad, Sveučilište u Dubrovniku, 2016., str. 339

³⁷ E. Roll, *Povijest ekonomske misli*, Kultura, Zagreb, 1956., str. 21.

³⁸ Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1988., 1257b 1-13

V 5. Aristotel je svoju ekonomsku analizu temeljio izravno na potrebama i njihovu zadovoljavanju. Polazeći od ekonomije samodovoljnog domaćinstva, on je uveo podjelu rada, razmjenu i novac, što čini grčku zaostavštinu iz ekonomske teorije³⁹

Aristotelova važnost u poduzetništvu očituje se i kroz njegovo podupiranje individualizma. Aristotel je stavljao pojedinca ispred države te je smatrao da kolektivno vlasništvo nije dobro za narod i državu, što možemo vidjeti iz slijedeća dva citata Aristotelove Politike.

„Jer ako u probitcima i naporima ne bude jednakosti, nego je nejednakost, mora doći do tužba protiv onih što uživaju ili uzimaju mnogo a malo se trude, od onih koji malo primaju, dok mnogo rade. I uopće, suživljenje i zajedništvo teško je u svim ljudskim odnošajima (...) dakle, zajednička imovina donosi sa sobom te i slične neprilike.“⁴⁰

„Ali nemoguće je da cjelina biva blaženom ako svi njezini dijelovi ili većina ili neki od njih ne posjeduju blaženstvo. Tu blaženstvo nije kao u parnog broja, jer on može biti prisutan u cjelini, ali ni u jednom od dijelova, dok je to blaženstvu nemoguće. Ali ako stražari nisu blaženi, koji će onda drugi biti. Jer zacijelo ne obrtnici i mnoštvo prostih rukotvoraca.“⁴¹

„Aristotelova teorija privatnog vlasništva bez sumnje je jedna od onih koje su najbolje i najopćenitije do dana današnjega, gdje je privatno vlasništvo obrazloženo četirima argumentima: (1) samo ako postoji privatno vlasništvo uklonjene su sve smetnje i sporovi koji prate kolektivno vlasništvo; (2) svatko će radije raditi i proizvoditi kad zna da radi za vlastitu korist, a taj podstrek za rad država može pojačati tako da u nekim slučajevima zakonom predvidi zajedničku upotrebu izvjesnog dobra; (3) privatno vlasništvo stvara zadovoljstvo koje se ne može riječima opisati, što proistječe iz egoizma prirodno ugrađenog u čovjeka; (4) samo onda kad postoji privatno vlasništvo postoje pretpostavke za vršenje dviju važnih kreposti: samozatajnosti i darežljivosti (ugađati i pomagati prijateljima ili gostima ili sudruzima).“⁴²

4.2. Antički polis – demokracija – privatno vlasništvo

Nakon što je Periklo u 5. st. pr. Kr. osnažio demokraciju u Ateni, mijenjaju se mnoge stvari i stižu nova vremena. Grčkim filozofima, možemo slobodno reći, demokracija nije

³⁹ J. A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb, 1975., str. 48. – 51.

⁴⁰ Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1988., 1263a 10-21,

⁴¹ Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1988., 1264b 15-20,

⁴² Interpretirano prema: Benić, Đuro, *Ekonomska misao u antičkoj Grčkoj: Aristotel*, Znanstveni rad, Sveučilište u Dubrovniku, 2016., str.346

odgovarala i nisu je smatrali ispravnom. Iako nema pisanih tragova samog Sokrata, Sokratovo mišljenje o demokraciji su citirali drugi poslije njega. Jedan od njih je i Platon koji je svoju ogorčenost prema Sokratovoj smrti (za koju krivi upravo demokraciju) iznio u svojim djelima: „Obrana Sokratova“ i „Država“. U Obrani Sokratovoj Platon je na dramski način prikazao suđenje Sokratu te njegovu obranu.

Platon nas sam o tome izvješćuje (24 B - C): "[Optužnica] kaže da je Sokrat kriv što kvari mladež, da ne štuje bogove koje štuje država, već da štuje neke nove božanske pojave". Ksenofont nam potvrđuje tu optužnicu gotovo istim riječima (*Memorabilia* 11): "Sokrat je kriv što ne vjeruje u bogove u koje vjeruje Grad, već uvodi nova božanstva; isto je tako kriv jer kvari mladiće."⁴³ Ne možemo sa potpunom sigurnošću tvrditi da je u ovom djelu direktno prikazao ogorčenost prema demokraciji no Platon je, možemo pretpostaviti, htio iskritizirati vlast i samu demokraciju koju ta ista vlast predstavlja te koja je omogućila da se Sokrat osudi i ubije. U Državi, Platon također iznosi svoj stav prema Sokratovoj smrti.

U autobiografskom, retrospektivnom osvrtu u Sedmom pismu Platon napominje kako je nepravda, nanesena smrtnom presudom Sokratu, kojega je on osobno smatrao najpravednijim čovjekom (*dikaiotaton*) svojega vremena, neprestano zaokupljala njegove misli i da ga je uvijek iznova mučilo pitanje kako u polisu ostvariti promjenu života na bolje.⁴⁴

U Državi, Platon ne skriva svoje mišljenje o demokraciji nego ga, štoviše, iznosi u više knjiga. U šestoj knjizi nam pripovijeda priču u kojoj želi naglasiti negativne strane demokracije.

Pomisli, naime, da se ovo dogodi s više lađa ili s jednom. Vlasnik lađe nadmašuje sve ostale u lađi veličinom i snagom, ali je nagluh, te jednako tako slabo vidi i slabo razumije pomorstvo. Lađari se među sobom svađaju za kormilarenje, svaki misli da ima on biti kormilar, a nikada to umijeće nije učio i ne može označiti svoga učitelja ni vrijeme učenja; osim toga vele, da se to umijeće i ne može naučiti, pa su gotovi sasjeci onoga, koji veli, da se može. Samo se neprestance kupe oko vlasnika broda, mole i svašta čine, da kormilo njima preda, a ako ga sami ne mogu nagovoriti nego ih preteku u tome katkada drugi, ili ih ubijaju ili bacaju iz lađe, a plemenitoga vlasnika broda omame bunikom, pićem ili čim drugim, pa lađu upravljaju sami, raspoložujući svime, što je u njoj, te plove, pijući i gosteći se, kao što se uostalom može od takvih ljudi samo očekivati. Osim toga onoga, koji može predobiti i svladati vlasnika broda, kako bi onda oni bilo milom bilo silom bili gospodari, hvale kao sposobna lađara i kormilara i vještaka na lađi, a koji nije takav, kude ga, da je beskoristan. O pravom kormilaru nemaju ni pojma: da

⁴³ G.Reale,Uvod, *Obrana Sokratova*, Platon, Demetra, Zagreb, 2000., str. 20

⁴⁴ Zovko Jure, Uvod, *Država*, Platon, Naklada Jurčić, Zagreb, 2009., str. 7

mu treba paziti na doba godine, vrijeme, nebo, zvijezde, vjetrove i sve, što tome umijeću pripada, ako hoće biti zaista upravljač lađe; naprotiv što se tiče pravog umijeća kormilarjenja, bilo to milo nekim ili ne, drže, da nije i u isti mah dobiti posao kormilara.⁴⁵

Kada znamo što predstavlja brod i kormilar u tim vremenima jasno nam je što je Platon u ovoj priči htio reći o demokraciji. Prema njemu odlučivanje o vlasti ne smije pasti na one koji ne znaju ništa o vladanju, već na ljude koji se o tome obrazuju i koji će razborito moći prosuditi tko je najpodobniji za tu funkciju u državi.

Jer umijeće razmjene pripada svima, potječući prvo iz onoga što je prema naravi, zbog toga što su ljudi od jednih stvari imali više, a od drugih manje negoli je potrebno (i otuda je jasno kako *po naravi* sitničarstvo ne pripada umijeću stjecanja; inače bi se razmjena odvijala samo dok ljudi nemaju dosta). Dakle, u prvotnoj zajednici (koja je dom) bjelodano je kako nema potrebe za takvim umijećem, nego tek onda kada se zajednica uveća.⁴⁶ Pojavom demokracije možemo reći da se zajednica uvećala na način da su sada građani bili više povezani. Aristotel kaže da se potreba za umijećem razmjene javlja kad se uveća zajednica pa se stoga pojavom demokracije javlja i potreba za umijećem razmjene odnosno svojedobne trgovine.

Svako umijeće i svako istraživanje, te slično djelovanje i pothvat, teže, čini se, nekom dobru, stoga je lijepo rečeno da je dobro ono čemu sve teži. (Postoji, međutim, razlika u svrhama: jedne su djelatnosti, druge djela od njih različita. Gdje postoje svrhe pored samih djelatnosti, u tima su već po naravi djela bolja od djelatnosti). Budući postoje mnoga djelovanja, umijeća i znanosti, mnoge su i svrhe: liječništvu svrha je zdravlje, brodogradnji plovilo, vojskovođstvu pobjeda, gospodarstvu bogatstvo.⁴⁷ Ako ovu ideju povežemo s konceptom nevidljive ruke Adama Smitha, vidljivo je kako će u konačnici svi težiti zajedničkom dobru, a to zajedničko dobro je opet cilj cijelog polisa.

Nastavljajući recimo, kad već svako znanje i pothvat teže nekom dobru, što kažemo da je cilj znanosti o državi i koje je najviše od svih činidbenih dobara? Što se tiče same riječi slažu se gotovo svi; jer i svjetina i oni obrazovani kažu kako je to blaženstvo, pa poistovjećuju dobro živjeti' i 'dobro djelovati' s biti blaženim.⁴⁸ Ova teza iz iste knjige Nikomahove etike nalaže da ako je svima cilj blagostanje, da bi ga postigli, trebali bi svi svoje naume i ciljeve

⁴⁵ Platon, *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2009., 488 – 489, str.246

⁴⁶ Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1988. 1257a,14-21

⁴⁷ Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988. 1094a, 1-10

⁴⁸ Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988. 1095a, 14-20

kanalizirati u istom smijeru, a to je blagostanje države odnosno polisa. Da bi postigli blagostanje polisa znači da prvo trebamo postići svoje blagostanje, odnosno blagostanje pojedinca. Kada pojedinac želi postići blagostanje on obično traži zdravlje u bolesti ili bogatstvo u siromaštvu. Možemo reći da je bogatstvo lakše postići jer na zdravlje teže možemo utjecati. Kako bi povećao svoje bogatstvo pojedinac prvo treba prestati ovisiti o drugome, odnosno poslodavcu, jer dok ovisi o njemu ne može računati na budućnost s povećanim bogatstvom ili kapitalom jer mu poslodavac daje onoliko koliko on želi, a ne koliko zaposlenik, ili u našem slučaju, pojedinac u polisu, želi. U konačnici, imajući na umu rizik gubitka stvorenog kapitala, pojedinac treba, da bi povećao svoje bogatstvo ili blagostanje, stvoriti sam svoj kapital. Kada postigne blagostanje, pojedinac će to isto blagostanje proširiti na ostatak polisa, htio on to ili ne.

Povezanost blagostanja pojedinca i polisa, te navedeni način postizanja blagostanja dovodi nas do koncepta privatnog vlasništva. Kako smo već naveli u podnaslovu ovog poglavlja rada proučavamo povezanost demokracije i privatnog vlasništva pa s obzirom na to možemo reći da smo u dobu demokracije gdje građanima nije zabranjeno trgovati i stvarati vlastiti kapital. Kako nam je Aristotel glavni izvor, proučavajući antičku Grčku i demokraciju, u ovom radu navesti ćemo njegove stavove prema privatnom vlasništvu i kapitalu.

Kada smo utvrdili, nama bitan u ovom radu, način za postizanje blaženstva odnosno ispunjavanja samog sebe srećom, što je u konačnici najbitnije prema Aristotelu, te koncept privatnog vlasništva, možemo to dvoje povezati u privatni business. Aristotel je naveo da svi teže nekom dobru, u našem slučaju kapitalisti teže maksimalizaciji prihoda, odnosno dobiti. Kako bi u tome uspjeli nužna im je pomoć drugih pojedinaca koji će, opet, za tu uslugu biti plaćeni. U to povećanju prihoda potrebna im je i druga strana koja će sudjelovati u razmjeni usluga ili dobara, ta druga strana sigurno neće sudjelovati u razmjeni ako nema neke koristi od toga. Naveli smo dvije veze preko kojih će pojedinac proširiti svoju sreću i blagostanje, a kada znamo da je to cilj svakog čovjeka i polisa u cjelini, možemo zaključiti da je privatno vlasništvo, odnosno privatni kapital dobro za cijelu zajednicu.

5. KONCEPCIJA PODUZEĆA OBZIROM NA DIVERGENCIJE IZMEĐU ARISTOTELA I BENTHAM-MILLOVE KONCEPCIJE AKUMULACIJE KAPITALA

S obzirom da je tema ovog rada poslovna etika, a u prošlom poglavlju sreću smo koristili kao razlog za uspostavljanje privatnog kapitala i privatnog poduzetništva, u ovom dijelu rada proučit ćemo kako se s gledištem antičkih filozofa „slažu“ mišljenja filozofa novijeg doba. Aristotelovo poimanje čovjeka i sreće ima dosta dodirnih točaka s poimanjem sreće Johna Stuarta Milla. On je sreću objasnio kroz utilitarizam, a kako utilitarizam nije ustanovio on nego njegov učitelj Jeremy Bentham, ne bi bilo u redu da prvo ne spomenemo njega i njegovo objašnjenje utilitarizma, stoga ćemo prvo objasniti njegovu filozofiju.

5.1. O Jeremyju Benthamu

Iako ćemo se u ovom dijelu rada više baviti usporedbom razmišljanja Milla i Aristotela, nužno je reći nešto i o Benthamu jer je ipak on bio najveća inspiracija Millu za njegovu koncepciju utilitarizma.

Jeremy Bentham rođen je 15. veljače 1748. u Houndsditchu u Londonu. Bio je sin i unuk odvjetnika, a na njegov rani život utjecala je praznovjernost, s majčine strane, te prosvjetljujući racionalizam, s očeve. Bentham je živio u vrijeme velikih društvenih, političkih i ekonomskih promjena. Industrijska revolucija (s ogromnim ekonomskim i socijalnim pomacima koje je ona dovela u zamah), uspon srednje klase i revolucije u Francuskoj i Americi odrazile su se u Benthamovim razmišljanjima o postojećim institucijama. 1760. Bentham je upisao Queen's College u Oxfordu i, nakon diplome 1764., studirao pravo u Lincoln's Inn. Iako je bio kvalificiran i talentiran za studiranje prava, nikad nije. Većinu svog života posvetio je pisanju o pravnim reformama.

Dok se većina njegovih najpoznatijih djela bavi teorijskim pitanjima prava, Bentham je bio aktivan polemičar i neko je vrijeme bio angažiran na razvoju projekata koji su predložili različite praktične ideje za reformu socijalnih ustanova. Iako je njegov rad imao važan utjecaj na političku filozofiju, Bentham nije napisao niti jedan jedini tekst koji bi dao njegovo stajalište prema ovoj temi.

Godine 1781. Bentham se povezoao s grofom Shelburneom i preko njega stupio u kontakt s nizom vodećih političara i pravnika. Iako su se u to vrijeme neki divili njegovom radu, Benthamove ideje još uvijek u velikoj mjeri nisu bile podržane. 1785. kratko se pridružio bratu

Samuelu u Rusiji. Nakon povratka u Englesku 1788. i nakon nekih 20 godina nakon toga, Bentham je slijedio - besplodno i na veliku štetu - ideju o panoptikumu – modelu zatvora u kojem bi svi zatvorenici bili vidljivi od strane čuvara, dok oni njih ne bi mogli vidjeti. Krajem 1790-ih Benthamov teorijski rad dobio je značajnije mjesto u političkim reformama.

Precizan opseg Benthamova utjecaja na britansku politiku bio je predmet rasprave. Kritizirao je politiku Toryja i Whigga, i reformski zakon iz 1832. i kasnije reforme u tom stoljeću. Utjecaj Benthamovih ideja ide i dalje. Neki od suvremenih filozofskih i ekonomskih pojmova (na primjer, "međunarodni", "maksimizirati", "minimizirati" i "kodificirati") nastali su zahvaljujući Benthamovoj sklonosti inoviranju. Njegovi učenici bili su James Mill i njegov sin John (koji je bio odgovoran za rano izdanje nekih Benthamovih rukopisa), kao i pravni teoretičar, John Austin.

Nakon smrti u Londonu, 6. lipnja 1832. godine, Bentham je ostavio desetke tisuća stranica rukopisa - od kojih su neke bile samo skicirane, ali nadao se da će sve biti pripremljeno za objavljivanje.⁴⁹ Benthamova najbitnija djela su *Uloak o vladi (1776.)*, *Obrazloženje nagrade (1825.)*, *Priručnik za političku ekonomiju (1800.)*, *Uvod u načela morala i zakonodavstva (1789.)*.⁵⁰

Na Benthamovo razmišljanje utjecala su imena poput Montesquieua, Helvétiusa, Beccaria i Voltairea - figure povezane s kontinentalnim prosvjetiteljstvom - i David Hume, David Hartley i Joseph Priestley – ličnosti koje su zagovarale radikalna filozofska i politička stajališta. Bentham je okupio različite elemente tih mislilaca kako bi konstruirao svoju verziju načela korisnosti. Krajem 1770-ih i ranih 1780-ih Bentham je proveo veći dio svog vremena razvijajući svoj pojam znanosti o zakonodavstvu, utemeljen na principu korisnosti. Rezultat ovog napora bio je *Uvod u načela morala i zakonodavstva*. Otvrđio je da je jedini i pravi cilj vlasti sreća zajednice.⁵¹

⁴⁹ Interpretacija se temelji na sadržaju dostupnom na *Internet encyclopedia of Philosophy*. Tekst interpretiran prema slobodnom prijevodu autora, Izvorni sadržaj dostupan na: <https://www.iep.utm.edu/bentham/#SH6a> (pristupano 22.9.2019.)

⁵⁰ Interpretacija se temelji na sadržaju dostupnom na *Encyclopedia Britannica*. Tekst interpretiran prema slobodnom prijevodu autora, Izvorni sadržaj dostupan na: <https://www.britannica.com/biography/Jeremy-Bentham> (pristupano 22.9.2019.)

⁵¹ Interpretacija se temelji na sadržaju dostupnom na *Utilitarian philosophy*. Tekst interpretiran prema slobodnom prijevodu autora, Izvorni sadržaj dostupan na: <http://utilitarianphilosophy.com/jeremybentham.eng.html> (pristupano 22.9.2019.)

Utilitarizam uglavnom karakteriziraju dva elementa: sreća i konsekvencionizam. Utilitarna sreća je najveća sreća koju (naizgled) svako ljudsko biće traži. U utilitarizmu je sve što je korisno za sreću dobro. Stoga je naziv doktrine utilitarizam, utemeljen na načelu korisnosti. Korisnost se nalazi u svakoj stvari koja doprinosi sreći svakog racionalnog bića. Kriterij dobra i zla uravnotežen je između pojedine sreće i sreće zajednice, pri čemu svaki računa na jednak način.⁵²

Prema ova dva ulomka vidimo da se Benthamova teorija utilitarizma u jednoj stvari, sigurno, slaže s tezom koju smo već spomenuli, a to je da je privatno vlasništvo na korist cijele zajednice (na koji način, objasnili smo ranijem poglavlju).

5.2. O Johnu Stuartu Millu

John Stuart Mill rodio se 20. svibnja 1806. u Londonu. Bio je najstariji sin britanskog filozofa, ekonomista i povjesničara, Jamesa Milla. U ranoj dobi educirao ga je, isključivo, njegov otac koji je bio strog i discipliniran. Do osme godine već je mogao čitati, u originalu, tekstove grčkih pisaca, među njima i Herodota, Platona, Diogena itd.. Kao dijete, bio je podučavan latinskom, algebri i geometriji, a što je zanimljivo, on sam je podučavao mlađu djecu u obitelji. Vrlo rano, upoznat je i s političkom ekonomijom i proučavao je radove Adama Smitha i Davida Ricarda. Neko vrijeme živio je i u Francuskoj, s obitelji Sir Samuela Benthama, brata Jeremyja Benthama. U nekim bilješkama, iz dnevnika koji je vodio, vidimo da se tada bavio kemijom, botanikom, hvatao se u koštac sa teškim matematičkim problemima te je pisao o ljudima i običajima u toj zemlji i, naravno, učio francuski.

1822. Mill je pročitao izlaganje Dumonta o doktrinama Jeremyja Benthama i to je ostavilo trajan dojam na njega. Dojam je potvrđen preko engleskih psihologa te francuskih filozofa, Condillaca i Helvétiusa. Nešto kasnije, Mill je među nekolicinom prijatelja osnovao Utilitarističko društvo.

Po povratku u Veliku Britaniju počeo se baviti psihologijom i rimskim pravom, koje je čitao s Johnom Austinom. Njegov otac smatrao je da je to možda najbolja profesija za njega, no ta namjera odbačena je od strane Johna te se on sa sedamnaest godina priključuje u ispitivački ured India House-a. Nakon nekog vremena postao je asisten ispitivač, a nakon toga, dvadeset godina, Mill je bio zadužen za odnose s indijskim zemljama u Britanskoj Istočnoindijskoj Kompaniji.

⁵²Interpretacija se temelji na sadržaju dostupnom na *Utilitarian philosophy. Tekst interpretiran prema slobodnom prijevodu autora, Izvorni sadržaj dostupan na: <http://utilitarianphilosophy.com/definition.eng.html> (pristupano 22.9.2019.)*

John Stuart Mill razlikuje tri faze svog razvoja kao političkog ekonomista. 1844. objavio je *Eseje o nekim neriješenim pitanjima u političkoj ekonomiji*, koja je napisao nekoliko godina ranije. Četiri od pet ovih eseja riješili su zbujujuće, tehničke probleme- raspodjele dobitaka međunarodne trgovine, utjecaj potrošnje na proizvodnju, definiciju produktivnog i neproduktivnog rada te povezanost profita i plaća. U drugoj fazi neovisnost i originalnost postaju vidljiviji dok se bori za stajalište s kojeg piše *Načela političke ekonomije*, koja su objavljena 1848. godine. Otprilike u isto vrijeme Mill se zalagao za prava seljaka po pitanju vlasništva, misleći da će tako riješiti nered u Irskoj. Zbog toga je počeo više proučavati socijalističke pisce. Bio je uvjeren da je socijalističko pitanje jednako važno kao političko. Odbio je imovinu, originalno smišljenu, da bi sačuvala mir u primitivnom društvu. Razdvajao je pitanje proizvodnje i distribucije te nije mogao mirno gledati kako raspodjela funkcionira loše na račun radničke klase, često ih dovodeći na rub gladi. Nije došao do rješenja socijalnog pitanja, no imao je velik utjecaj na osvježenje temelja društva. Ovo vrijeme naziva trećom fazom u kojoj djeluje kao politički ekonomist te kaže da u je u toj fazi uvelike pomogla Harriet Hardy koja mu je kasnije postala i supruga, 1851. godine.

Narednih sedam godina, koliko je trajao njihov brak, Mill nije previše pisao jer je bio zaokupiran poslom u Istočnoindijskoj Kompaniji, gdje je bio visoko pozicioniran. Nedugo nakon umirovljenja slijedi i smrt njegove žene u Avignonu, u Francuskoj, u blizini kojeg je proveo ostatak života, povremeno se vraćajući u Blackheath. Mill je tražio olakšanje objavljujući knjige iz etike i politike koje je napisao u suradnji sa svojom ženom. 1859. izdao je *O slobodi*. "U djelu *O slobodi* Mill odlučno zastupa individualnu slobodu i društveni pluralizam nasuprot tiraniji mase i javnog mijenja."⁵³ U *Predstavničkoj vladi* (1861.) kombinirao je entuzijazam za demokratsku vladu i pesimizam prema demokraciji. Njegov *Utilitarizam* (1863.) je pokušaj da odgovori na kritike njegove etičke teorije i da ukloni zablude oko nje. Posebno je naglašavao da je u „korisnost“ uključio užitke viših emocija razlikovajući se tako donekle od Benthama. Na njegov rad velik utjecaj imao je i Comte, pa tako možemo primjetiti da se Mill oštro razlikovao između Comteove doktrine o pozitivizmu i kasnije religije čovječanstva. Iako se tih godina više bavio teorijskim proučavanjima, Mill nije zanemario svoje interese za trenutno stanje u politici, zalagao se za ukidanje ropstva te za prava žena.

⁵³ *Atlas filozofije*, Golden marketing, (uredila: Ana Maletić), Zagreb, 2001.

Umro je 1873., a njegova autobiografija i *Tri eseja o religiji (1874.)* objavljeni su posthumno. Brončani kip Milla stoji na nasipu rijeke Temze u Londonu.⁵⁴

John Stuart Mill se slagao s Jeremyjem Benthamom te njegova načela prati i služe mu kao inspiracija za njegov doprinos u razvitku utilitarizma. No iako ga podržava, Mill nadograđuje Benthamov utilitarizam uzimajući u obzir, ne samo količinu užitka kao Bentham, nego i kvalitetu užitka, višu i nižu, odnosno onaj užitak na intelektualnoj ili psihološkoj razini, te onaj na fizičkoj razini. Kako Mill kaže, samo onaj koji je iskusio i jedan i drugi užitak može komentirati kvalitetu jednog i drugog.

Poveznicu s Benthamovim i Millovim utilitarizmom možemo pronaći i u našem društvu. U Hrvatskoj je, možemo reći, prisutan ekskluzivni ili lobistički utilitarizam. Kao i u ostalim tranzicijskim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj nailazimo na problem pretvorbe ili privatizacije državnih poduzeća. Kroz doktrinu utilitarizma, odnosno kroz obmanu dobiti zajednice, pojedinci su se obogatili i stvorio se veliki jaz između slojeva društva, pa tako danas u Hrvatskoj skoro pa i nemamo srednji sloj, nego onaj najviši i najniži. Ta najviša društva možemo nazvati ekskluzivnim pa odatle i naziv za ekskluzivni utilitarizam, prisutna je maksimalizacija sreće, ali ne na dobrobit cijele zajednice nego na dobrobit pojedinaca. Naravno, takav utilitarizam se ne slaže s Millovim načelima jer on kaže da ukoliko traganjem za svojom srećom nanosimo drugom nesreću, moramo preispitati svoja djela.

5.3. Suvremeno obiteljsko poslovanje kroz prizmu utilitarizma

Bez obzira što možemo pronaći negativne veze s utilitarizmom u današnjoj ekonomiji i društvu neupitno je da privatno vlasništvo, odnosno obiteljsko poslovanje svoje principe pronalazi i u utilitarizmu. Kao što kažu utilitaristi, ako pojedinac želi maksimizirati svoju sreću, živeći u društvu, nesvjesno će maksimizirati i sreću ostalih. Pa tako pojedinac uvećavajući svoje bogatstvo ili svoju sreću, uvećava i sreću društva oko sebe, što vodi blagostanju u polisu. Ova misao nas opet dovodi do Aristotela i njegovog poimanja sreće i blagostanja. Obzirom da i Aristotel i Mill definiraju sreću kao nešto što je nužno da bi se postiglo blagostanje cjelokupnog društva, logično je da usporedimo načela ta dva velika uma.

⁵⁴ Interpretacija se temelji na sadržaju dostupnom na *Enciclopedia Britannica. Tekst interpretiran prema slobodnom prijevodu autora, Izvorni sadržaj dostupan na <https://www.britannica.com/biography/John-Stuart-Mill> (pristupano 22.9.2019.)*

Iako se slažu da je sreća nešto čemu pojedinac treba težiti, ne slažu se oko načina na koje će pojedinac tu sreću postići. Obzirom da je Mill utilitarist, njegovo poimanje postizanja sreće se svodi na „traženje“ sreće preko zadovoljstva. Maksimizacija sreće će se postići ukoliko pojedinac maksimizira korisnost sam sebi. Možemo čak reći da njegov utilitarizam, iako manje nego Benthamov, graniči sa hedonizmom. Kad sagledamo filozofiju hedonizma jasno nam je da se i u jednoj i drugoj filozofiji teži ka užicima. Pa iako su oni u hedonizmu više fizičke naravi, i u utilitarizmu možemo govoriti o užicima kao o oruđu koje će pojedinac koristiti da bi postigao sreću. S druge strane, Aristotel, u Nikomahovoj etici, kaže da čovjek mora težiti konačnom dobru da bi postigao sreću. Kroz vrline i gradeći samog sebe, pojedinac će, prema Aristotelu, u konačnici pronaći sreću. No ako je to traganje za srećom kroz vrline i nadogradnju samoga sebe, automatski kontiramo utilitarizmu koji nalaže da se sreću pronalazi preko užitaka. Mislim da je to glavna razlika između poimanja sreće od strane Aristotela i Milla.

6. ZAKLJUČAK

U ovome radu pokušao sam, a slijedeći metodologiju etičke misli svojstvenu konceptu aristotelizma, s jedne te utilitarizma, s druge strane, dakle, prikazati troje: 1) na teorijskoj razini posrijedi je neizbježno Aristotelovo učenje o čovjeku kao društveno-odogovrnom biću, pri čemu je mjerilo te odgovornosti vrlina koja služi postizavanju sreće u zajednici, a primarna sreća nije ona u pojedinca, nego se gleda sreća svih članova političke zajednice – antičkoga polis-a. Zatim, to je učenje na stanoviti način modificirao Jeremy Bentham, poznati anglosaksonski teoretičar morala i ekonomist, a naslijedio ga je John Stuart Mill: obojica zastupaju etički nazor utilitarizam, pri čemu mjerilo odgovornog djelovanja i ponašanja nije vrlina, nego korist, tako da su obojica načinila metodološki obrat u razvoju etičke misli, time što su pojam koristi stavili na mjesto pojma vrline. Dočim je koncept vrline u praksi počeo iščezavati, a to je kulminiralo, kako sam pokušao objasniti u radu kroz prizmu obiteljskog business-a u dobu kolonijalizma i imperijalizma, što je posljedično rezultiralo gospodarskim zaokretom – od čovjeka prema kapitalu, tako da je poduzetništvo, kojemu je obiteljsko poslovanje podređeno danas orijentirano na akumulaciju profita. A, zapravo, izvorno je bilo posrijedi akumulacija sreće svih građana polis-a. K tome možemo govoriti o Aristotelovim temeljima poduzetništva kao ekonomske prakse i ekonomske discipline.

(2) Na praktičnoj razini, a na to je već ukazao i sam Platon, jer njegov koncept obrtništva odgovara onome što suvremena ekonomska znanost, pa i praksa vide u konceptu poduzetništva, poduzetništvo, odnosno, njegov udio u BDP-u trebalo bi biti mjerilo održivosti BDP-a neke države. Želim reći da bi države s manjom populacijom stanovništva, kao što su primjerice Hrvatska, Gruzija, Finska i njima slične zemlje trebale poticati razvoj malopog i srednjeg poduzetništva. To je makroekonomski pristup: proizvodnja ovisi o raspodjeli kapitala, a kapital o geoklimatskim okolnostima. U konačnici, to sve definira ekonomiju jedne zemlje, odnosno, gospodarsku politiku. Smatram da Hrvatska još uvijek nije prepoznala značenje poduzetništva za stabilnost BDP-a i održivoga razvoja.

(3) Kada sagledamo sve navedene činjenice u radu, na prvom mjestu Aristotelovo poimanje čovjeka ili pojedinca kao „zoon politicon“, odnosno društveno biće, jasno je da čovjek traži zajednicu da bi mogao živjeti mirno i ispunjeno. Nakon što smo ustvrdili da je čovjeku zajednica nešto prirodno, možemo se složiti da je ta zajednica, u najčešćem slučaju, obitelj. Obitelj kao osnovna zajednica podrazumijeva sudjelovanje svih njenih članova da bi opstala kao zajednica njoj sadržanih pojedinaca. Vođeni tom idejom možemo predočiti tu

međuovisnost pojedinaca u obitelji i kroz poduzeće. Da bi obiteljsko poduzeće opstalo, svim članovima obitelji u poduzeću bi trebalo biti u interesu da to poduzeće prosperira. Kako je obitelj osnovna zajednica kojoj je u cilju opstanak svih članova te zajednice, možemo li reći da je obiteljsko poduzeće najetičniji i najmoralniji oblik poduzeća? Po osobnom mišljenju, autora ovog rada, odnosno mene, obiteljsko poduzeće jest najetičniji i najmoralniji oblik poduzeća, prvenstveno zato jer je nastalo kako bi othranilo obitelj. Na drugom mjestu je i dobrobit šire zajednice ili polisa koja proizlazi iz takvog poduzeća. O dobrobitima obiteljskog poduzeća smo govorili u drugom poglavlju ovog poduzeća, tu smo spomenuli njihov značaj u svijetu te gospodarstvu. Također, ako obiteljsko poduzeće gledamo kroz prizmu utilitarizma, prema kojemu je „postizanje najveće sreće za najveći broj ljudi“ najviši cilj čovječanstva, jasno nam je zašto je obiteljsko poduzeće kao takvo etično. Kroz njega sreću i blagostanje stječu, na prvo mjestu obitelj - vlasnik poduzeća, zaposlenici tog poduzeća, svi partneri i suradnici, te na kraju država kao zasebni entitet: polis.

7. LITERATURA

Knjige:

1. Bahtijarević-Šiber, F., Sikavica, P. i Pološki-Vokić, N.: *Suvremeni menadžment: vještine, sustavi i izazovi*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.
2. Bebek, B. i Kolumbić, Ž.: *Poslovna etika*, Sinergija, Zagreb, 2005.
3. Berčić, B.: *Filozofija*, Ibis, Zagreb, 2012.
4. Buble, M.: *Menagement malog poduzeća*, Split, 2003.
5. Filipović, V.: *Filozofijski rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989.
6. Vujić, V., Ivaniš, M. i Bojić, B.: *Poslovna etika i multikultura*, Veleučilište u Rijeci, Rijeka, 2012.
7. E. Roll: *Povijest ekonomske misli*, Kultura, Zagreb, 1956.
8. *Atlas filozofije*, Golden marketing, (uredila: Ana Maletić) Zagreb, 2001.
9. Aristotel, *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb, 1988.
10. Aristotel, *Politika*, Globus, Zagreb, 1988.
11. Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, Zagreb, 2000.
12. J. A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb, 1975.
13. Platon, *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2009.
14. Ernst Tugendhat, *Predavanja o etici*, Jesenski & Turk, Zagreb, 2003.
15. Vidanec, D., *Uvod u etiku poslovanja*, VSPU „BAK“, Zaprešić, 2011. (II. I dopunjeno izdanje)
16. Segetlija, Z., Knego, N., Knežević, B., Dunković, D., *Ekonomika trgovine*. Novi informator, Zagreb, 2011.
17. Dujanić, M., *Poslovna etika u funkciji managementa*, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci, Rijeka, 2003.
18. Aleksić, A., *Poslovna etika – element uspješnog poslovanja*, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 2007.

Članci:

1. Štimac, M.: Poslovna etika, Ekonomski analitičar, 1992, 11, str. 3-12.

2. BeniĆ, Đ.: Ekonomska misao u antiĉkoj Grĉkoj: Aristotel, 2016., 337-354
3. KruŹić D.: Obiteljski biznis, RRiF plus, 2004., Zagreb, str. 10.
4. CEPOR, Izvješće o malim i srednjim poduzećima u Hrvatskoj, Zagreb, 2018., str. 10

Završni i diplomski radovi:

1. MeiĆ-Sidić, Ź.: *Primjena naĉela poslovne etike u HEP grupi*, Završni rad, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2016.
2. Šegvić, M.: *Specifiĉnosti obiteljskog poslovanja na primjeru poduzeća „Okret d.o.o.“*, Završni rad, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2017.

Internetski izvori:

1. Hrvatska enciklopedija, *Etika*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18496> (pristupljeno 17.9.2019.)
2. Hrvatska enciklopedija, *Etika*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41862> (pristupano 18.9.2019.)
3. Wikipedia, *Obitelj*, <https://hr.wikipedia.org/wiki/Obitelj> (pristupano 19.9.2019.)
4. Deichmann, *Poduzeće, povijest*, <https://corpsite.deichmann.com/hr-hr/poduzece/povijest/> (pristupano 20.9.2019.)
5. Family business index, *Index*, <http://familybusinessindex.com/> (pristupano 22.9.2019.)
6. Internet enciclopedia of philosophy, *Bentham*, <https://www.iep.utm.edu/bentham/#SH6a> (pristupano 22.9.2019.)
7. Enciclopedia Britannica, *Bentham*, <https://www.britannica.com/biography/Jeremy-Bentham> (pristupano 22.9.2019.)
8. Enciclopedia Britannica, *Mill*, <https://www.britannica.com/biography/John-Stuart-Mill> (pristupano 22.9.2019.)
9. Utilitarian philosophy, *Definition*, <http://utilitarianphilosophy.com/definition.eng.html> (pristupano 22.9.2019.)

8. POPIS SLIKA I TABLICA

Popis slika:

Slika 1. Subjekti s utjecajem na etičko ponašanje u poslovanju	7
Slika 2. Podjela etičnosti odluka	8

Popis tablica:

Tablica 1. Pristupi etici u poduzećima	9
Tablica 2. Subjekti poslovne etike	10